

Gaivališka prigimtis lietuvių literatūroje
(Juozas Tumas-Vaižgantas, Marius Katiliškis, Sigitas Geda)

Neretai lietuvių literatūroje žmogus – nuolankus, su viskuo susitaikantis, apimtas savotiško liūdesio. Tai tipiškas lietuvių charakteris. Visgi dažnas lietuvių autorius savo kūriniais tarsi paliepia suklusti. Juk žmogus yra įvairiapusis: jis gali būti suvaržytas etinių normų, moralinių nuostatų, tačiau jo prigimtis, tokia instinktyvi ir spalvinga, neretai chaotiška ir nesuvaldoma, atveria tikrąjį žmogaus pasaulį, atskleidžia jo troškimus ir išgyvenimus. Tokį žmogų galima regėti didžiųjų Lietuvos literatūros klasikų Juozo-Tumo Vaižganto (XIX-XX amžių sandūroje gyvenusio lietuvių rašytojo, kunigo ir visuomenės veikėjo), Mariaus Katiliškio (XX a. lietuvių moderniosios prozos kūrėjo) ir Sigito Gedos (vieno žymiausių XX a. lietuvių poetų) kūrinuose. Iš jų darbų galima pamatyti, kad žmogaus prigimtis – labai sudėtingas dalykas. Žmogui ji gali būti ir pavojinga, ir lemianti, ir netgi labai dosni.

Nesuvaldoma žmogaus prigimtis, nežabojama doros ir moralės, dažnai tampa neišsipildymo ir nelaimės priežastimi. O prigimtis juk visada gaivališka, visada instinktyvi ir stichiška. Lietuvos poetų Vytauto Mačernio ir Vinco Mykolaičio-Putino kūryboje žmogus nuolat tarp žemiškų vilionių ir aukštų idealų. Atskleidžiama neišvengiama ir dažnai labai dramatiška žmogaus vidinė kova. Pats Vaižgantas, lietuvių charakterį apibrėžęs kaip gana tamsų, liūdną ir nuolankų, atskleidžia, kad trokšti, mylėti ir pasiduoti aistrai yra natūralu. Žmogui sunku išsivaduoti iš nuodėmės, jo sąsmonė bei aplinkinė realybė priverčia jį branginti tai, kas materialu, žemiška, malonu, nes dvasingumas ir teisingumas neretai atrodo kaip bergždžias bandymas atstatyti pasaulio tvarką. Zigmundas Froidas, garsus XX amžiaus psichologas, yra pasakęs, kad stipriausi instinktai yra seksualinis, mirties ir agresijos. Nė vienas žmogus nėra gimęs be instinkto, be vidinės troškimų galios, be prigimties, tačiau ir pasiduoti jiems neturėtų. Vaižganto apysakoje „Nebylys“ žmogus tarp aistros ir valios. Pagrindinis veikėjas Kazimieras pamilsta Anelę ir ją veda, tačiau jo draugas Jonas taip pat išsižiūri merginą ir užsimezga pavojingas meilės trikampis. Vaižgantas skaitytojui leidžia regėti kaip aistros apimtas žmogus, velnio žabangų ir bakchanalijų verpete, praranda žmoniškumą, instinkto ir degančio troškimo užvaldytas išduoda draugą, pykčio ir nevilties pagautas jį nužudo. Akivaizdu, kad prigimtis gali tapti didžiausiu prakeiksmu, didžiausia nelaime, jei žmogus, nepaisydamas žmogiškųjų vertybių, jai pasiduoda.

Tuo metu Katiliškio romane „Miškais ateina ruduo“ labai panaši situacija, tik didesnis dėmesys skiriamas gamtai. Žmogaus prisirišimas prie žemės, priklausymas nuo jos taip pat ateina iš prigimties. Romane kertami gimtųjų vietų miškai, radikalčiai keičiamas kraštovaizdis padaro žmones silpnesnius, tarsi permatomus, lengviau paveikiamus meilės lūkesčio, nuodėmės, likimo. Pagrindinis veikėjas Tilius, kad ir labai norėtų išvažiuoti kitur, kad ir labai trokšta saugios ir nekaltos meilės, nesugeba pabėgti nuo savo gyvenimo nelaimės, artėjančios su kiekvienu nukirstu medžiu. Tilius paveikus, nesugeba pasipriešinti likimui, išsaugoti gražaus ryšio su Agne (jo pirmąja meile), nemoka atsispirti savo pono žmonai Monikai Doveikienei. Įsiplieskusi nauja meilė – instinktyvi, karšta ir nenumaldoma, atima iš jo valią, gebėjimą spręsti, kas teisinga, o kas bjauru ir niekinga. Visa tai vyksta pamažu kertant mišką, nelaimės nuojauta vis stiprėja, vis arčiau neišvengiama gyvenimo kulminacija. Ir neaišku, ar visko lemiama pabaiga yra pažeminto ir įniršusio Doveikos šūvis į Tilių, ar prieš tai kilęs miško gaisras. Šie įvykiai tarsi labai glaudžiai susiję, abu vienas nuo kito mistiškai priklausomi. Prigimtis, žmogaus intuicija, jausmai tarsi sutapatinami su tokia nenuspėjama ir viską lemiančia stichija kaip gamta.

Visgi lietuvių literatūroje gaivališka prigimtis nebūtinai veda į pražūtį ar netinkamus pasirinkimus. Visa Sigito Gedos kūryba – tai spontaniškas, gyvybingas prigimties šauksmas. Lietuvių poeto Henriko Radausko eilėraščio „Dainos gimimas“ eilutės „Ir sukasi debesys nežemiškos spalvos / Virš tos dainuojančios ir grojančios kalvos“ tarsi apibendrina visą Gedos kūrybą. Jo eilėraščiai – tarsi giesmė gyvybei, įkvėpimas, nenumaldoma energija, gaivalo jėga ir išsiliejimas. Eilėraštyje „Lietuvos atsiradimas“ Geda su didžiausiu entuziazmu ir polėkiu aprašo gimto krašto gimimą. Jis tarsi piešia nuostabų geltonos, žalios ir raudonos piešinį, kuriame viskas juda, vyksta: „ištiško saulė“, „sukasi vieversiai“. Tas spalvingas, gyvybingas chaosas, visa jo kūryba – prigimties protrūkis, kūrybinis išsilaisvinimas. Eilėraštis tik ir dvelkia laisve, nuostabia gaja, viskas keičiasi, mainosi, vyksta intensyviai ir ritmingai. „Raudonas kaip krabas / Pašoko į viršų lietuviškas kraštas“* – šios eilutės byloja apie gyvenimo troškulį, nepalaujamą prigimtine jėga. Vadinasi, prigimtis yra ir gyvenimo įkvėpėja, kūrybinio polėkio šaltinis.

Iš tiesų, prigimtis yra sudėtinga žmogaus būties dalis. Iš Vaižganto apysakos „Nebylys“ bei Katiliškio romano „Miškais ateina ruduo“ galima suprasti, kad ji tokia stipri ir stichiška (beveik kaip gamta), kad jai pasidavus galima pražudyti save, savo viltis, visiškai sunaikinti valią ir žmoniškumą. Tačiau prigimtis taip pat gali dovanoti nuostabių dalykų: kaip galima matyti iš Sigito Gedos eilėraščių tai – įkvėpimas, troškimas gyventi, nuostabus gyvenimo entuziazmas.